Любити, єднатися і с т о я т и з а с в о є - формула омріяної України від Оксани Забужко

(Забужко О. Музей покинутих секретів : Роман. Київ : КОМОРА, 2015. 832 с.)

Ніна Головченко

Роман О. Забужко «Музей покинутих секретів» *(2009)* станом на тепер має достатню літературно-критичну історію, текст активно досліджується науковцями-літературознавцями, книгу відзначено низкою нагород (зокрема, швейцарська газета Tages Anzeiger включила роман Оксани Забужко до списку 20 найкращих романів 21 століття), твір перекладено п'ятьма іноземними мовами.

Проте текст роману настільки ємний та актуальний, що кожен читач буде відшуковувати в його глибинах важливі і можливо ще не промовлені сенси. Мої перші враження від роману О. Забужко пов'язані з тим, як письменниця осмислює жертовність борців за Україну. Чи не загубиться в історико-політичній суєті наступних поколінь їхній хресний шлях? Як екстраполюється досвід УПА в сучасній Україні? І якою постане омріяна Україна?..

У химерних снах героя роману, пораненого поручика УПА Андріяна Ортинського ця тема пульсує як найважливіша: *«…і побачив унизу, з другого боку хреста, Сталіна, Рузвельта і Черчілля: вони сиділи там, де на Бройтелевій картині «Kreuztragung Christi» сидять жони-мироносиці – під горбочком, і грали в карти, як в Ялті, акуратно покраяними кусниками мапи… він напружив зір, силкуючись розгледіти, до кого відходить мапа України, але її там не було, і він збагнув, що вона давно на споді, похована під купою інших, і вже в цій грі не вийде нагору…» (с. 183).*

«Про бандерівців мені сказав, що він їм заздрить, як в о н и стояли за своє!..»

Роман «Музей покинутих секретів» − своєрідне глибоке психологічне дослідження етапів становлення, розвитку, кристалізації цінностей [варіант «портрета митця (1965 року народження) замолоду»] **Дарини Гощинської** – сучасної української журналістки, авторки популярної програми «Діогенів ліхтар» та ведучої одного з національних телеканалів. Її історія виписана дуже густо, насичена подіями сучасності, спогадами героїні про дитинство, юність, батьків і людей, що впливали на її пріоритети і життя, описами етапів становлення *(«В її літа, сердито думає Дарина, я вже жила з Сергієм, − і, слава Богу, ще добре вибрала, бо чоловіків, охочих із нею пожити, тоді було куди більше, аніж рекомендується юній дурепі, що чулась покинута заодно мертвим батьком і живою матір'ю й ладна була ляпнутись під кожного, хто прийме її за дорослу…» с. 753),* саркастичними самооцінками («*Дєвочка-сорокалітка, вічна невиліковна відмінниця, гендлярка фейсом і прочитаними*

книжками, кукла, кукла, дурепа», с. 86), ретроспективними вкрапленнями про репресивну машину радянського КДБ у східній та західній Україні, яка грубим катком пройшлися по родинах Дарини та її коханого Андріяна; символами і містичними снами-відчуттями, що допомагають розкодувати приховані «покинуті секрети» приватних біографій в контексті біографії («музею») України.

Усі рівні багатошарового тексту генеруються для увиразнення складного образу України і драматичних, трагічних історій, із яких вона зіткана. І якими кривавими нитками зшита вона до купи.

Парадоксально, але саме гіркий досвід репресій КДБ, за відчуттями героїні роману, об'єднує українців сходу і заходу, євреїв і колишніх кадебістів та їхніх дітей у державу. Такою непростою бачить мапу сучасної України героїня Оксани Забужко.

Батько Дарини був розчавлений виснажливим намаганням довести радянській «системі», що палац «Україна» у його першій «редакції» (1970) є не злочином його творців, а здобутком − дійсно Палацом *(«…занадто добрим для Києва, він затьмарював Кремлівський Дворєц Сьєздов, а це було… грубою політичною помилкою, за яку… найліпше б розпочати кримінальну справу, але кандидат на роль головного розтратця»… повісився «у самому будинкові ЦК…» с. 42*). Інженер Анатолій Гощинський в 70-ті роки «*опинився в психушці з цілком популярним для тих часів «політичним» діагнозом – «сутяжно-параноидальная психопатия»* (с. 37). Стоїцизм і безглуздя батькової боротьби за справедливість – виснажливе листування з радянськими чиновниками з метою відновлення доброго імені архітекторів та інженерів проєкту − «секрет» батька (і великої кількості подібних персонажів, *«не арештованих, не посаджених…, а тихо згаслих у власному ліжку від чесних серцево-судинних, ниркових та інших недостатностей… Можна додати й тих, що спилися, й тих, що покінчили з собою…»* с. 49) Дарина поцінувала і зрозуміла тоді, коли прочитала на полях старої книги написане його рукою «оце!!!» біля фрази про гамлетівську нездатність до рішучих дій: *«…В глибині душі мій батько завжди знав за собою, наче потаємну стидку недугу, оцю само, хай їй абищо, «гамлетівську-нездатність-до-рішучих-дій-при-виді-торжествуючого-зла», − і вона-то й штовхнула його, коли зло проїхалося можновладним тараном майже впритул… − ринутись навперейми, і потім знову і знову кидатися під колеса тої самої машини, щоразу повторно відвойовуючи в себе самого право на самоповагу»* (С. 37). Віднайдений батьків «секрет» перевернув свідомість Дарини і змусив її переосмислити своє сприймання батька: *«В ті хвилини… я пережила наплив гострого, до зашпорів проймаючого щастя – мов шугонула вгору на дельтаплані: я ним пишалася. Не як батьком, ні…, а як людиною, котрою могла б захоплюватись, якби тепер зустріла»* (с. 51).

Пам'ять героїні, що спіткнулася на батьковому «оце!!!», переформатувала його образ у свідомості дорослої доньки, подібно до того, як у знаменитому епізоді з роману М. Пруста «У пошуках утраченого часу»

смак липового чаю з мадленками спричинив «невмотивоване раювання» Марселя. Так від перших сторінок свого роману О. Забужко наполегливо веде читача до уважного дослідження усіх порушених цілком реальних тем-секретів і осяянь, пов'язаних з усвідомленням певних істин. Осяянь і емоційних, і інтелектуальних, і парадоксальних.

Наприклад, під час спілкування зі студенткою консерваторії, донькою кадебіста Бухалова Нікою, яка запрошує свого кумира Дарину Анатоліївну на концерт «нашого курсу, я в другому відділенні… клас фортепіано…», Дарина відчуває дивну притягальну силу: *«…у Ніки всі ці проблеми ще попереду… − і Ніка тільки й мріятиме, щоб тато її покинув: діагноз, прямо протилежний моєму, думає Дарина – і завмирає з роззявленим ротом: о чорт, а що, коли в цьому вся й річ, що протилежний? І Ніка якраз і відчула в ній те, чого їй самій конче бракує для виживання, − отой вітамін рано отриманої свободи…, і через те й потяглася на неї, Дарину, як стружка на магніт?..» (с. 753). «Чи це може бути – що Павло Іванович надробляє на рідній дитині те, що колись, у нього перед очима (й не без його ж таки участи), було відняте чужій?..» (с. 754)*

Безжальна лінія каральної машини КДБ персоналізується в романі образами батька і сина Бухалових.

Павло Іванович Бухалов, відповідно до підходів «зоологічного націоналізму» (с. 760), − єврей по матері – шпигунки КДБ, яку 1945 року закинули до бандерівців *(«Я бачив її фото. Своєї рідної матері. Леї Ґольдман. В її аґентурній справі. Анфас, профіль… Знаєте, це кошмар якийсь… − викапана Ніка, копія…» с.761*). За два з половиною роки «органи» не отримали від аґентки «Рахілі» жодного донесення, а згодом після тортур 1948 року у Львові вона *«повісилася в тюрмі після того, як її на допиті зґвалтували троє мужиків за раз»* (с. 779).

Павло − прийомний син «заслуженого чекіста, ветерана» Івана Трифоновича Бухалова, який після поранення від тридцяти років не міг мати дітей і, всиновивши двомісячного хлопчика, виховав його на свій манер (грубо і жорстко), забезпечив профільну юридичну освіту і сприяв синовій кар'єрі в «органах». Спершу анкету і кар'єру молодого здібного капітана Бухалова підпортила анонімка в органи про його єврейське походження. Батько доклав неймовірних зусиль, аби син залишився на службі, але вже й висловився синові про радянську систему: «*Батько… Коли вся його с л у ж б а, все, рахуйте, чому він віддав життя – все розлетілось, як… пух – від одного сфабрикованого доносу… Як він кричав, випивши… Криси! – кричав… Про бандерівців мені раз сказав, от того ввік не забуду − що він їм заздрить, як в о н и стояли за своє!»* с. 772) *«Мій батько… казав – розстрілювали тих, кому, по совісті, Героя Радянського Союзу треба було давати…»* (с.761)

Удруге «зрив вийшов», коли після спілкування з мамою засудженого батька Дарини, працівницею музею Ольгою Федорівною, Бухалов НЕ відкрив проти неї справу, як того вимагали час і обставини. (Батько капітана

знову відстояв сина, Павла залишили в органах, проте роботу з людьми вже не довіряли, перевели в архів).

Системи цінностей перетнулися, і Бухалов, захоплений мужністю своєї матері-єврейки, яка під тортурами не назвала ім'я батька своєї дитини (у романі ця історія описана як стосунки пораненого Андріяна Ортинського і Рахелі – медсестри шпиталю, облаштованого повстанцями в одній із криївок у лісі), і відданістю чоловікові матері Дарини, (взаємини батьків відбилися в дитячій свідомості Дарини як злиття їхніх імен − Оля і Толя в образ «Отолля»), став на бік того, чого йому бракувало все життя, − любові… *«Всі баби – дури… Це я тоді так думав. В смислі – що всі так живуть. Інших жінок я не знав. А декабристок тільки в кіно показували…» (с. 773) «Знаєте, я таких жінок, як ваша мама, не зустрічав доти. Так воно в житті буває, такі періоди – коли все разом сходиться, і все разом тобі валиться на голову… Якраз я вперше про свою рідну матір узнав… і що вона так і не сказала, хто мій батько був. І от, коли я з Вашою мамою бесідував… я це нарешті уявив. Повірив. Що так буває. І що за те, щоб так любили, можна витримати все… Табір, тюрми, психушку… Все!.. А я був в іншій системі… А так, як їх, − мене ніхто ніколи не любив. І ждати не став би… Велике це діло, знаєте, − коли тебе ждуть… Повезло… вашому татові»* (с. 774−775).

Пізнавши, завдяки роботі в «органах», інший світ та іншу етику, Бухалов-молодший намагається створити навколо своєї доньки Ніки – єдиної справжньої цінності в його житті – атмосферу любові, захищеності, мистецтва. Також він сприяє діяльності Дарини Гощинської, яка є кумиром його доньки і яка збирає по зернятку відомості про Гелю Довганів, зв'язкову УПА.

Але ставлення до пам'яті у Бухалова суперечливе. З одного боку, він дізнався про свій рід усе: *«Дитині треба, щоб було місце, пам'ятник, своє кладовище в місті, куди піти, коли всі її друзі з батьками на проводи йдуть» (с. 780).* А з іншого боку він («ліквідатор архівів») проти розкриття страшних таємниць: «*Але для чого вам копатися в цих… смертях? Смертниках?.. Який це приклад для молоді, нащо їм таке знати?» (с. 778). «Не лізьте ви туди!» (с. 780)* Нащо їй (його доньці Ніці) колись узнавати, що її «дєд» «*воював… із вагітними жінками*» (с. 783) – 1947 року брав участь у спецоперації по знищенню схрону повстанців, де загинуло четверо, а фактично п'ятеро – троє чоловіків і одна вагітна жінка (Олена Довганів, про яку намагається відзняти фільм Дарина Гощинська)…

Проте саме розкодовування кадебістських лабіринтів допомагає киянці Дарині Гощинській, усвідомити головне: *«Я ж весь час, усі ці півтора роки гадала, що Геля покликала мене – на свою смерть. А це була смерть її дитини. От що її мучило» (с.799). «Вони, мертві, їй допомогли» (с. 800)* усвідомити свою місію і зберегти дитя, зачате від Андріяна, спадкоємця роду Гелі – Олени Довган, зв'язкової УПА, що загинула під час спецоперації КДБ у Львівській області 1947 року. *«Гелю, тобі звідтіля краще видно, скажи – це справді дівчинка? Вона буде щаслива?..»* (с. 809).

В історії Гелі − «Дзвіні» (**Олени Довганівни**, Олени Амброзіївни Довган, доньки професора зі Львова, студентки 3-го курсу університету в Цюріху, що *«пригналася в сорок першому зі Швейцарії додому, будувати Україну»* (с. 201), підступність КДБ теж реалізується у найсвятішому – у коханні. З-поміж повстанців Геля обрала не давно закоханого в неї Андріяна Ортинського (сина священника, колишнього гімназиста і студента університету у Відні, мрію багатьох дівчат – Кларка Гейбла по-львівському, а тепер − «Звіра», «Кия», «Аскольда», поручика УПА), а д у ж ч о г о Михайла, есбіста «Стодолю», що працював у службі безпеки УПА і виявився зрадником. «Стодоля» «*здавався мені сильним. А був усього тільки жорстоким»* (с. 560), − промовляє згодом у снах Дарини та Андріяна Геля.

Промовляє і як одвічна жінка, і як українка, що стужилася за сильним чоловіком: *«Я на його місці бачила зовсім іншого чоловіка – його намалювала моя уява під впливом тяжких поразок, незагоджених комплексів і збірних жадань мого народу. Він здавався мені сильним. Тим, хто здатен вирішувати долю багатьох. Адже долю багатьох у нас завжди вирішували чужинці й їхні вислужники. Український есбіст, український парламентарій, український банкір, л ю д и в л а д и − то завжди була недосяжна мрія: втілена мрія відвічної колективної безправности про «свою», власну силу, яка оборонить і захистить…»* (с. 559).

«Обман довіри – це найболючіший пробій, і нічим його не залатаєш» (с. 635), гірко, за Данте, резюмує історію Гелі Дарина Гощинська. *«І це й була головна формула їхньої влади… − зробити так, щоб н і х т о н і к о м у н е в і р и в»* (с. 542) – вторить їй із далекого 1947 Андріян Ортинський.

Розділ «Зал 6. Останній сон Андріяна» є кульмінаційним в історії кохання Андріяна Ортинського та Гелі Довганів і виписаний О. Забужко на високому художньому регістрі. Попри важкі умови життя у схронах, жорстку конспірацію, тотальні заходи КДБ по знищенню підпільної організації УПА, що боролася з владою більшовиків, попри корозію зрадництва, підступно запущену КДБ, повстанці сповідували вірність ідеї, стійкість і чистоту почуттів.

Гірко ошукана в коханні Геля Довганів, в останньому бою з більшовиками, яких на чолі з «капитаном Бухаловым!..» (с. 567) привів до схрону зрадник «Стодоля», ступає попереду чоловіків, аби побільше ворогів зібрати до купи і дати змогу побратимам дорогою ціною сплатити життя, віддані за Україну.

Останній діалог Гелі з Андріяном («П р о с т и м е н і, А н д р і я н е», с. 567), *«сліпучо-біла чоловіча сорочка з рясною, як грядка чорнобривців, вишивкою на грудях. Така, як вишивають дівчата своїм нареченим»*, якою він *«прикриє гранату»* (с. 570), ритм колядки і янгольський хор, що дзвенять у ці хвилини у вухах Андріяна («*При-йшли три ца-рі з східної землі, при-несли да-рі Діві Марії…»* с. 571), прощальний аркан із побратимами як

весільний танець у гробівці зі своєю смертною нареченою *(«Він хотів усміхнутися до своєї смертної нареченої, − прецінь, то було їхнє весілля…!»* С. 572) звучать у романі високим символом і своєрідним славнем пам'яті відданих борців за Україну.

Дарина Гощинська, на відміну від Гелі, не одразу, але обирає гармонійне партнерство не з депутатом чи продюсером телеканалу («сильним» чоловіком епохи незалежности), а з арт-дилером «світу старих речей», «з якого міг би вийти вчений» (с. 365). «Невдаха» з «унікальним мислительним апаратом» (с. 369) **Андріян Ватаманюк,** що «злякався» (с. 370) в 90-х перспективи бути злиднем серед учених, пов'язаних із залишками оборонки се-ре-се-ру *(«Які сонячні батареї» і «термоіонний ґенератор», «ідіот!..»* с. 373), «подзвонив своїм портсигарникам» і почав бізнес антиквара. Дарині (Лялюсьці) вдалося відчути в цьому зреченні таланту фізика жертовність свого батька, Гелі та Андріяна, які повернулися до Львова з благополучних європейських університетів відстоювати Україну, «щоб вона не була на споді».

І саме у виборі Дарини в романі змінюється підхід до «незагоджених комплексів» української жінки, яка обирає гармонію, а не шукає сильного чоловіка. З'являється надія на те, що й інші стереотипи будуть скориговані.

Шляхи усіх головних героїв роману – журналістки, доньки репресованого інженера Дарини Гощинської, науковця й антиквара, нащадка роду Олени Довганівни Андріяна Ватаманюка, капітана КДБ (СБУ), сина Рахілі-Леї й Андріяна Ортинського Павла Бухалова зійшлися на початку 21-го століття в Києві, столиці України. Така «логістика» життя героїв твору та їхніх «секретів» обумовлена ідеєю єдності, що, на мою думку, закладена в романі О. Забужко: коли зуміють українці прийняти одне одного – дуже різних, «мічених» КДБ, тоді й вийде мапа України «нагору»…

Свій документальний фільм про Гелю, «фільм про зраду» (с. 815), Дарина планує показати і Ніці Бухаловій, і Катрусі, доньці своєї подруги, − молоді, для якої Україна має стати не «чортовим грищем», а державою.

«… ти всіх готова пожаліти!

Хтось же повинен і це робити, ні?..» (с. 790)

Отож Оксана Забужко, як на мене, віднаходить своєрідну формулу омріяної України: любити, єднатися і с т о я т и з а с в о є.

***

Роман О. Забужко «Музей покинутих секретів» сприймається як традиційний та інноваційний текст: типова для сучасної літератури постмодерністська інтертекстуальність (гра з текстами Д. Джойса, М. Пруста, Л. Толстого та ін., що «вписує» українські історії у світовий культурний дискурс) підсилює виразні національні домінанти, що актуалізуються

химерним і водночас пристрасним відтворенням історії українських визвольних змагань, − і це вже риса нової естетики – неоромантизму, яку науковці «діагностують» у літературі пост-постмодернізму. У романі розвінчується міф про «сильного чоловіка», а стосунки жінки і чоловіка розглядаються як партнерство та гармонія. Домінантою роману О. Забужко є його інтелектуальний складник, що реалізується не лише в оригінальному вирішенні поставлених проблем, у надзвичайній насиченості сторінок роману непересічними думками, а й типом героя. Головні персонажі твору – Дарина і її батьки, Андріян Ватаманюк, Андріян Ортинський, Геля, Власта − добре освічені урбаністи, «культурні герої», за І. Андрусяком − «мислива» когорта героїв (журналісти, інженери, фізики-теоретики, художники), що розмірковують, помиляються, розвиваються, приймають рішення, мають власну систему цінностей тощо. Найвагоміші пріоритети своїх героїв О. Забужко «звіряє» з національними цінностями і традиціями та мистецтвом (художньою літературою, музикою, малярством). Розлогим є в романі спектр тілесного (текст насичений натуралістичними деталями, еротичними сценами / описами / відчуттями); це створює навколо Stories атмосферу особливої відкритості, щирості; водночас тілесне є своєрідним маркером: так, примітивна людина, що сповідує секс лише як природню потребу або як чинник успішної кар'єри чи іміджу, протиставлена повноцінній людині, яка прагне гармонії тілесного і духовного…

Але це вже теми для наступних роздумів над текстом роману Оксани Забужко «Музей покинутих секретів»…